

ЗАГАЛЬНІ ТА ТРЕТЕЙСЬКІ СУДИ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Стаття 124 Конституції України закріплює, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається.

Судочинство в Україні, згідно з ч.3 ст.124 Конституції, здійснюється Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції.

У той же час низкою законодавчих актів передбачена можливість захисту порушених чи оспорюваних цивільних прав та інтересів у інших, несудових органах. У зв'язку з цим постановка проблем, викладених у цій статті, та їх зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягають у дослідженні системи загальних та третейських судів, а також необхідності пошуку їх місця в системі органів цивільної юрисдикції. Крім того, ми спробуємо висловити свої міркування з приводу доцільності об'єднання господарських та цивільних судів.

До системи ж цивільної юрисдикції входять не тільки суди, що розглядають цивільні справи. Під системою цивільної юрисдикції, на нашу думку, слід розуміти існуючі форми захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів. Причому до цієї системи необхідно відносити не тільки форми захисту саме цивільних прав та інтересів, але й господарських, оскільки останнім часом у правовій науці існує обґрунтовуюча цю тезу думка, яка підтримується нами, відповідно до якої господарське судочинство є різновидом цивільного [1, с. 50]. У той же час вважаємо за доцільне відмітити, що аналіз сучасного законодавства про судоустрій, як нам уявляється, дає певні підстави вважати, що процес поступового об'єднання обох видів судочинства вже розпочався. Є кілька причин того:

1) цивільні і господарські суди законодавець об'єднав у систему загальних судів на чолі з Верховним Судом України;

2) на сьогодні Вищий Господарський Суд України очолює окрему систему судів, яка існувала паралельно із системою цивільних судів, а є вищим спеціалізованим судом, рішення якого може бути предметом перегляду Верховним Судом України.

Цивільний кодекс України (далі ЦК) передбачає, що порушені цивільні права й охоронювані законом інтереси можуть захищатися в судовій, адміністративній і нотаріальній формах. Причому судова форма захисту здійснюється судами за заявами заінтересованих осіб (ст.17 ЦК) [2].

Господарський кодекс України (далі ГК), на відміну від Цивільного, передбачає тільки судову форму захисту (ст.222), закріплюючи при цьому можливість досудового врегулювання спору [3].

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій з цих питань дозволяє дійти висновку, що у вітчизняній правовій науці недостатньо спроб дослідження судової форми захисту саме в контексті розмежування компетенції між існуючими формами захисту цивільних прав та інтересів. Нам відома лише одна монографія, де досліджуються окремі цивільні юрисдикції, господарське і третейське судочинство, нотаріальний процес, виконавче провадження [4].

Інша ситуація спостерігається в правничих колах Російської Федерації, де нещодавно було опубліковано кілька збірників

наукових праць, присвячених саме проблемам цивільної юрисдикції, в тому числі і судовій формі захисту цивільних прав [5; 6].

Однак у зв'язку з прийняттям нового ЦК не вирішувались питання, що стосуються особливостей та змісту судової форми захисту, переваг одних форм захисту над іншими, варіантів вирішення спорів про підвідомчість між різними юрисдикційними органами.

Завданнями статті є аналіз існуючого законодавства про судоустрій наукових досліджень судової форми захисту цивільних прав, визначення основних функцій та місця загальних судів у системі цивільної юрисдикції. Разом з тим, метою дослідження є вирішення проблем правового становища третейських судів у системі органів цивільної юрисдикції.

Говорячи про місце загального суду в системі юрисдикційних органів, що вирішують цивільні справи, необхідно насамперед мати на увазі, що головне функціональне призначення суду полягає у здійсненні правосуддя (ст. 124 Конституції).

З цього приводу В.В.Комаров відзначає, що саме правосуддя розглядалося як одна з форм захисту цивільних прав. Завдяки існуванню декількох форм захисту цивільних прав відбулася «дифузія» судової влади. Це не могло не призвести до нівелювання соціальної і правової цінності правосуддя, оскільки, по-перше, правосуддя «зрівнювалося» з іншими формами захисту прав, по-друге, тим самим обмежувалася сфера судової діяльності.

Вчений також відзначає, що судова юрисдикція – сутнісна характеристика судової влади. Ознаками судової юрисдикції є: наявність спору про право; процесуальна форма вирішення справ; особлива природа постанов суду як органу судової влади [7, с. 36-37].

На нашу думку, характеризуючи судову форму захисту в системі цивільної юрисдикції, варто враховувати, що, крім виконання функції правосуддя, розглянута форма наділена також функцією перегляду актів і контролю за діяльністю (бездіяльністю) органів цивільної юрисдикції. Це підтверджується важливістю ролі загальних судів у системі органів цивільної юрисдикції і реалізацією принципу поділу влади.

Зазначену вище функцію судової форми захисту необхідно

розглядати, як нам здається, у двох аспектах. По-перше, як перегляд актів (рішень, ухвал) нижчих судових інстанцій. По-друге, як контроль за функціонуванням органів і посадових осіб, крім судових, що здійснюють захист цивільних прав та інтересів в системі цивільної юрисдикції (ст. ст. 55, 124, 125 Конституції України).

Деякі автори вважають, що судова форма захисту має деякі негативні риси, які у певних випадках «грають» не на користь цієї форми і найчастіше «відштовхують» заінтересованих у результаті справи осіб від звернення до судових органів. Разом з тим, у процесуальній науці відмічається, що однією з причин розвитку альтернативних, несудових форм захисту прав є те, що громадянин, звертаючись до суду, нерідко із здивуванням виявляє, що в суді необхідно «боротись» в основному не з відповідачем, а із суддею за те, щоб заява була вчасно прийнята, а справу без затримок порушено, щоб розгляд справи не відкладався на невизначений час, щоб рішення суду було своєчасно і повно виконане [6, с. 34, 35].

Незважаючи на перелічені недоліки зазначеної форми захисту, вважаємо, що судова форма захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів на сьогоднішній день залишається найбільш пріоритетною. Це насамперед відбувається, завдяки історично сформованому авторитету правосуддя. Причин того декілька. По-перше, правосуддя конституційно покликане здійснювати тільки спеціально створені органи – суди. По-друге, правосуддя здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних справ. По-третє, законом передбачений спеціальний порядок розгляду і вирішення справ (процесуальна форма). По-четверте, можливе застосування примусових заходів. По-п'яте, особливість правової природи правозастосовчих актів органів судової влади [8, с. 17].

У зв'язку з цим, на думку С.С.Трушнікова, перевага судової форми захисту обумовлюється і тим, що на сьогодні суд все ж залишається найбільш зручним для розгляду справ органом у силу своєї незалежності та неупередженості [6, с. 368].

Характеризуючи судову форму захисту, вважаємо за необхідне висловити свою позицію щодо того, чи слід відносити Конституційний Суд до системи цивільної юрисдикції, оскільки

від цього залежить визначення кола органів, зазначеної системи. На думку деяких учених, вищезгаданий орган судової влади варто відносити до органів цивільної юрисдикції поряд з господарськими судами, виконавчим провадженням, третейськими судами і нотаріальним провадженням [5, с. 54; 9, с. 10]. На думку В.В.Комарова, конституційне правосуддя не є формою захисту цивільних прав, а служить формою здійснення прав і свобод стосовно органів судової влади [7, с. 37-41].

Як нам уявляється, Конституційний Суд не слід розглядати як орган цивільної юрисдикції, оскільки до компетенції зазначеного органу не належить розгляд спорів про право, у тому числі і право цивільне.

Останнім часом на сторінках юридичної літератури не припиняється дискусія щодо правового становища та місця третейських судів у правовій системі України. Вирішення цієї проблеми ускладнюється ще й тим, що існуючі нормативні акти далеко не повною мірою відповідають ролі третейських судів і здійснюваній ними діяльності щодо захисту цивільних (господарських) прав. Прийнятий 5 червня 2003 року Верховною Радою України Закон «Про третейські суди (арбітражі)» був відправлений Президентом України на доробку з деякими пропозиціями.

Відповідно до зазначеного документа, на розгляд третейського суду може бути переданий будь-який спір, що виникає з цивільних чи господарських правовідносин, крім передбачених законом випадків.

Законопроект визначає, що третейський суд (арбітраж) – недержавний, незалежний орган, що утворюється за узгодженням між зацікавленими фізичними чи юридичними особами у встановленому законом порядку. Сторони, що передали спір на розгляд третейського суду, зобов'язані виконувати рішення цього суду [10, с. 6].

Ключовим, на нашу думку, моментом у визначенні правового статусу третейських судів на сьогодні є вирішення питання про те, чи слід розглядати зазначені суди як органи, що здійснюють правосуддя. Інакше кажучи, потрібно вирішити, чи належать третейські суди до судової форми захисту. При цьому необхідно проаналізувати Основний Закон нашої держави, а саме – розділ 8 «Правосуддя».

Стаття 124 Конституції зазначає, що правосуддя в Україні здійснюється судами. Частина 3 вказаної норми закріплює правило про те, що судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом і судами загальної юрисдикції. Закон України «Про судоустрій» не містить положень про те, що третейські суди входять до судової системи нашої держави, і не відносить їх до судів загальної юрисдикції.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновки про те, що третейські суди не входять до судової системи України і не здійснюють правосуддя (що є функцією зазначених у ч.3 ст.124 Конституції судових органів), хоча принципи організації і діяльності третейських судів багато в чому збігаються з принципами, на яких здійснюється правосуддя. Діяльність третейських судів зводиться не до здійснення правосуддя, а до правозахисної діяльності приватного, як вказує В.В.Ярков, правозастосування, що працює під публічним контролем [6, с. 178].

Слід мати на увазі, що на сьогодні фактично не провадиться діяльність третейських судів, які розглядають спори між громадянами, хоча нормативна база щодо діяльності зазначених органів існує. Не погоджуючись з існуючим поглядом про необхідність розвитку третейського розгляду між громадянами [9, с. 21-22; 5, с. 67], вважаємо, що перспективним є розвиток тільки тих третейських судів, які розглядають спори між суб'єктами господарської діяльності. Розвиток же третейського розгляду між громадянами, на нашу думку, не має перспектив через надання громадянами переваги судовій формі захисту.

На нашу думку, щодо рішень третейських судів повинні бути законодавчо встановлені правила, які гарантують право заінтересованих осіб на оскарження рішень зазначених органів. На сьогодні цивільним процесуальним законодавством це питання не врегульоване, однак проект Закону «Про третейські суди (арбітражі)» містить положення про те, що сторона чи інша особа, що брала участь у справі, незадоволена рішенням третейського суду, не має права оскаржити його в місцевий суд за місцем розташування органу, що виніс рішення.

У підсумку вважаємо за доцільне відмітити наступне:

1) судова форма захисту цивільних прав та порушених інтересів залишається найбільш пріоритетною, незважаючи на існування інших форм захисту прав та інтересів;

2) третейські суди навряд чи є складовими судової форми захисту, оскільки вони не здійснюють правосуддя, та їх діяльність не регулюється Конституцією України та вітчизняним законодавством про судоустрій.

Таким чином, подальші розвідки науковців у зазначених напрямках орієнтуватимуться на дослідження судової форми захисту цивільних прав та інтересів поряд з іншими формами.

1. Сахнова Т.В. Реформа цивилістического процесса: проблемы и перспективы // Государство и право. – 1997. – №9. – С. 50-56.
2. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 461.
3. Господарський кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – №11. – Ст. 462.
4. Проблемы науки гражданского процессуального права / Комаров В.В., Бигун В.А., Баранкова В.В. / Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков: Право, 2002.
5. Теоретические и прикладные проблемы реформы гражданской юрисдикции: Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. В.В. Яркова, Г.А. Жилина, И.М. Зайцева и др. – Екатеринбург: Гуманитарный ун-т, 1989.
6. Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития: Межвузовский сборник научных трудов / Под ред. В.В. Яркова, М.А. Викут, Г.А. Жилина и др. – Екатеринбург: Изд-во Гуманитарного ун-та, 2000. – 397 с.
7. Комаров В.В. Конституционные параметры гражданского судопроизводства // Российский конституционализм и современные тенденции развития правовой системы: К 10-летию принятия Конституции РФ: Сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2003. – Ч.1. Проблемы формирования правового государства и режима конституционализма в России: теория, история, практика. – С. 35-41.
8. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001.
9. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. – Екатеринбург - Москва: Норма, 1999.
10. Третейским судам – быть // Зеркало недели. – 2003, 7 июня.

Надійшла до редколегії 07.10.03 р.